

РЕЦЕНЗІЯ
на дисертаційну роботу
Долженко Світлани Георгіївни на тему «Формування усного
мовлення дітей старшого дошкільного віку з темпо-ритмічними
труднощами», що представлена до захисту у спеціалізованій
вченій раді на здобуття ступеня доктора філософії за
спеціальністю 016 Спеціальна освіта

Актуальність теми дисертації. Формування усного мовлення в старшому дошкільному віці захищене та регламентоване ключовими нормативно-правовими актами України. Новий Закон України «Про дошкільну освіту» №3788-IX визначає дошкільну освіту як обов'язкову первинну складову системи освіти впродовж життя. Закон чітко декларує обов'язок держави створювати умови для інклюзивного та спеціального освітнього середовища, що забезпечує різнобічний розвиток, соціалізацію та корекцію порушень з перших років життя дитини. У контексті Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту) виокремлено освітній напрям «Мовлення дитини»: старший дошкільник має володіти комунікативною компетентністю, що унеможливорюється за умов наявності темпо-ритмічних труднощів при заїканні. Саме старший дошкільний вік (5–6 років) є критичним (сенситивним) періодом розвитку мовленнєвої системи, коли спостерігається когнітивно-мовленнєва розбіжність: мислення дитини стрімко розвивається, замисел фрази випереджає можливості артикуляційного апарату, що створює природне підґрунтя для виникнення особливостей плавності мовлення; притаманною може бути психофізіологічна вразливість: у цьому віці завершується формування координації дихальної, голосової та артикуляційної систем, негативні чинники можуть легко зруйнувати щойно створену і ще недостатньо стійку схему, викликаючи м'язове напруження і судоми. Водночас нині ситуація в Україні підвищує ризики виникнення та рецидивів заїкання, що обумовлено наявністю психоемоційного стресу внаслідок постійної загрози атаки, сигналів повітряної тривоги, вибухів, набуття досвіду евакуації, що є потужними тригерами прояву, наприклад невротичного заїкання (логоневрозу).

Стрес викликає хронічний спазм м'язів та перешкоджає правильності перебігу мовленнєвого акту. Часто хаотичний ритм життя під час війни (порушення сну, перебування в укриттях) проєктується на внутрішній біологічний ритм дитини, руйнуючи плавність і темп її мовлення. Обмеження живого спілкування з однолітками (прояви соціальної депривації різного ступеня тяжкості) поглиблює мовленнєвий страх, замикаючи коло: *стрес-судом-страх говорити-посилення заїкання*.

Додаткову складність проблеми визначає сучасна трансформація мережі закладів дошкільної освіти, зокрема зменшення кількості спеціалізованих логопедичних груп, що призводить до дисбалансу між потребою в допомозі та можливостями її надання. Зазначене формує глибоку суперечність між необхідністю раннього втручання та обмеженістю наявних ресурсів системи дошкільної освіти, що й зумовлює потребу в розробці нових інтегративних підходів.

Водночас аналіз результатів міжнародної практики (США, Велика Британія, Канада) свідчить про присутність фокусу уваги на комплексній комунікативній адаптації та зниженні психологічного тиску, що передбачає першою чергою тісну співпрацю із родинами у контексті Lidcombe Program (поведінковому підході через позитивне підкріплення батьками плавності мовлення у повсякденній комунікації), Palin Parent-Child Interaction (модифікації взаємодії «батьки- дитина», яка полягає у зміні темпу життя родини з метою зниження ступеня тривоги). Західна логопедія у контексті концепції виховання емоційної стійкості (Resilience) інтегрує когнітивно-поведінкову терапію у процес підтримки дітей. Однією з її завдань є подолання страху, що пов'язаний із виникненням власних зупинок як наслідку появи судом. Відповідно до результатів досліджень європейських фахівців онлайн-формат надання допомоги дітям із заїканням за технологією Tele-speech therapy (Дистанційна логопедія) показує високу ефективність, що є критично важливим для України, де діти часто перебувають в укриттях або є вимушеними переселенцями.

Таким чином, усе вищезазначене свідчить про те, що розвиток усного мовлення у старших дошкільників із заїканням в умовах війни – це не просто педагогічне завдання, а й актуальний захід національної безпеки та збереження людського капіталу України. Подолання труднощів розвитку темпо-ритмічної сторони мовлення виступає головним інструментом психологічної реабілітації дитини та її успішної інтеграції до Нової української школи (НУШ). З такої точки зору рецензована дисертаційна робота С. Г. Долженко є надзвичайно вчасною та теоретично обґрунтованою. Авторка пропонує інтегративну функціонально-системну модель, яка базується на міждисциплінарній взаємодії (логопедії, психології, нейропсихології) та синергетичному підході, що дає змогу розглядати заїкання як багатовимірне психолінгвістичне явище, де порушення одного компонента детермінує зміни в інших, та створювати мовленнєво-комфортне середовище для дитини. Отже, наукова своєчасність та практична орієнтованість дослідження С. Г. Долженко повністю відповідають актуальним запитам сучасної спеціальної освіти та викликам сьогодення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до науково-дослідних тем відділу логопедії Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України: «Навчально-методичне та дидактичне забезпечення навчання молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення» (Державний реєстраційний номер 0118U003352) у 2018-2020рр., «Логодидактичні технології формування комунікативної компетентності дітей з особливими мовленнєвими потребами різних вікових груп» (Державний реєстраційний номер 0218U001341) у 2021-2023рр., «Психолінгвосинергетичне навчально-методичне забезпечення освіти дітей з особливими мовленнєвими потребами молодшого шкільного віку» (Державний реєстраційний номер 0124U000494) у 2024-2025рр.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження. Наукова новизна дисертаційного дослідження С. Г. Долженко є вагомою та концептуальною для сучасної логопедії. Автором уперше здійснено теоретико-методологічний перехід від фрагментарної, ізольованої оцінки окремих

симптомів до цілісного моделювання індивідуального мовленнєвого профілю дитини, що дало змогу змістити фокус із суто зовнішніх проявів мовленнєвого розладу на аналіз глибинних механізмів його виникнення з огляду на складні міжсистемні взаємозв'язки. У процесі дослідження науково обґрунтовано концепт диференційованої логопедичної маршрутизації старших дошкільників із темпо-ритмічними труднощами (зокрема заїканням), що інтегрує психолінгвістичні, нейропсихологічні та педагогічні підходи, а також уточнено уявлення про структуру мовленнєвого дефіциту при заїканні як системного феномену, що охоплює не лише мовленнєві, а й когнітивні та емоційно-вольові особливості розвитку дитини старшого дошкільного віку, у чому полягає теоретичне значення дослідження.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у створенні прикладного діагностико-корекційного інструментарію, який може бути безпосередньо впроваджений у практику закладів дошкільної освіти (зокрема, в умовах інклюзивного освітнього середовища). Практичну цінність наукової розвідки складає інтегративна функціонально-системна модель, яка передбачає поетапну корекційну роботу, що спрямована на нормалізацію темпо-ритмічної організації мовлення та розвиток дихально-фонаційної координації; подолання емоційно-комунікативних бар'єрів та мінімізацію тригерів мовленнєвої напруги; формування та автоматизацію стабільних навичок плавного мовлення за допомогою системи логопедичних, психологічних, логоритмічних і рухово-координаційних вправ. Особливістю та вагомим прикладним здобутком є реалізація міждисциплінарної взаємодії фахівців (вчителя-логопеда, психолога, вихователя, музичного керівника, вчителя фізичної культури), що забезпечує цілісність впливу, а також активне залучення батьків до корекційного процесу для створення мовленнєво-комфортного середовища в родині.

Результати дослідження можуть прислужитися під час професійної підготовки та перепідготовки фахівців у галузі спеціальної освіти, зокрема у процесі розроблення навчально-методичних посібників, освітніх програм, навчальних дисциплін та курсів підвищення кваліфікації для вчителів-

логопедів, практичних психологів, вихователів закладів дошкільної освіти, фахівців інклюзивно-ресурсних центрів, реабілітологів і медичних працівників.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків та рекомендацій, що сформульовані в дисертації. Наукові положення, висновки та рекомендації, що представлені у дисертації, характеризуються високим ступенем обґрунтованості, що забезпечується логічною архітектонікою дослідження, чітким вибором методологічних орієнтирів та репрезентативністю вибірки учасників експерименту. Найбільш суттєві результати, здобуті Світланою Георгіївною Долженко, відповідають меті та завданням дисертаційного дослідження. Зміст основних положень роботи викладено послідовно та чітко зі збереженням логіко-сміслових зв'язків між компонентами дослідження. Ступінь вірогідності здобутих результатів забезпечується достатньою апробаційною базою дисертантки.

Результати дисертаційної роботи висвітлено у наукових публікаціях – 10 наукових працях (2 одноосібних), з них: 9 статтях у наукових фахових виданнях України категорії «Б»; 1 статті в інших наукових виданнях України; 4 публікаціях апробаційного характеру.

Характеристика основних положень роботи. Дисертаційна робота має класичну структуру, складається з анотацій українською, англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (205 найменувань, у тому числі 41 – іноземною мовою). Загальний обсяг дисертації становить 308 сторінок, основний текст викладено на 204 сторінках. У тексті міститься 14 таблиць та 4 рисунки.

Детальний науково-теоретичний аналіз дисертаційної роботи Долженко Світлани Георгіївни на тему *«Формування усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з темпо-ритмічними труднощами»* дав змогу виокремити позитивні та значущі аспекти наукового дослідження, що є вагомим внеском у сучасну педагогічну науку.

Перший розділ дослідження присвячено ґрунтовному теоретико-методологічному аналізу проблеми формування усного мовлення у старших дошкільників із темпо-ритмічними труднощами. Важливою перевагою роботи є

міждисциплінарне вивчення патології на перетині логопедії, психолінгвістики та нейрофізіології, що дало змогу цілісно розкрити її поліфакторну етіологію та системний характер, який охоплює зміни в когнітивній, емоційно-вольовій та поведінковій сферах розвитку дитини. Науковою цінністю розділу є інтеграція комплексу підходів (системно-структурного, функціонально-комунікативного, нейропсихологічного, психолінгвістичного та корекційно-орієнтованого), що забезпечує валідність діагностики. Окрему увагу приділено старшому дошкільному віку як критичному періоду, коли висока пластичність мовленнєвої системи поєднується з її підвищеною вразливістю. Особливо важливим є врахування автором сучасного соціокультурного контексту в Україні: обґрунтовано, що пролонгований психоемоційний стрес та тривожність виступають потужними тригерами, які закріплюють темпо-ритмічні порушення, деформують комунікативну компетентність та ускладнюють соціальну адаптацію майбутнього першокласника.

Аналітичний огляд фундаментальних джерел дав змогу дослідниці чітко визначити сучасний стан розробленості проблеми й виявити гостру суперечність між об'єктивною потребою суспільства в ефективній логопедичній допомозі та недостатньою кількістю цілісних моделей корекції, адаптованих до теперішніх реалій. На основі цього автором було успішно уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження та науково обґрунтовано необхідність розроблення авторської інтегративної функціонально-системної моделі. Викладений матеріал логічно вибудований, характеризується високим науковим рівнем і створює надійний теоретико-методологічний фундамент для подальшої експериментальної роботи, що висвітлена у наступних розділах дисертації.

У другому розділі дисертаційного дослідження детально представлено методичні засади та результати констатувального етапу експерименту. Перевагою цього етапу роботи є розроблення, обґрунтування та апробація інтегративної діагностичної системи, що забезпечила комплексне вивчення психомовленнєвої діяльності старших дошкільників із темпо-ритмічними труднощами за нейропсихологічним, просодичним, фонетико-фонематичним,

лексико-граматичним, психоемоційним блоками та блоком зв'язного мовлення. Впровадження ієрархічної моделі оцінювання за схемою «критерій – показник – рівень» гарантувало високу об'єктивність та точність отриманих даних, що дозволило автору провести валідний порівняльний аналіз між експериментальною та контрольною групами (де відхилення зафіксовано у 72%–67% дітей експериментальної групи проти лише 13% у контрольній), що має принципове значення для якісної верифікації статистично значущої специфіки досліджуваного порушення.

Емпіричні результати експерименту переконливо засвідчили системну дезорганізацію мовленнєвої діяльності у дітей із заїканням, у яких найбільше недосконаліми виявилися просодичний блок (72% розладів темпо-ритмічної складової, дихання й присутність судом) та процеси програмування зв'язного мовлення (67% особливості логіко-сміслової послідовності). Особливу наукову цінність становить здійснений автором аналіз лексико-граматичного, нейропсихологічного та психоемоційного компонентів, який дав змогу встановити порушення міжпівкульної взаємодії, недостатність моторної координації, а також підвищений рівень тривожності й мовленнєвий страх (логофобію). Отримані дані підтвердили багатокomпонентний характер порушень, які синхронно охоплюють мовленнєву, когнітивну та емоційно-вольову сфери дитини. Авторка науково довела існування «замкненого кола» між дефектом та вторинними психологічними реакціями, що дало змогу переконливо обґрунтувати гостру потребу суспільства у впровадженні авторської інтегративної функціонально-системної моделі формування мовлення.

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячений ґрунтовному теоретико-методичному обґрунтуванню, розробленню та експериментальній перевірці інтегративної функціонально-системної моделі формування усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з темпо-ритмічними труднощами. Цей розділ є логічним продовженням попередніх етапів роботи й спрямований на практичну реалізацію розроблених дослідницею теоретичних положень. Наукова новизна та практична значущість дослідження чітко простежуються в

запропонованої моделі, яку вибудовано як цілісну систему взаємопов'язаних компонентів: цільового, змістового, процесуального та результативного. Авторка переконливо доводить, що ефективність подолання заїкання безпосередньо залежить від синергії принципів системності, інтегративності, функціонально-комунікативної спрямованості, індивідуалізації та поетапності.

У підрозділі 3.2 детально представлено зміст формувального етапу, де чітко розмежовано провідну роль вчителя-логопеда у формуванні мовленнєвих навичок та допоміжну функцію інших фахівців. Запропонована комплексна система успішно поєднує логопедичні, дихальні, логоритмічні, психокорекційні та рухово-координаційні вправи, що спрямовані на нормалізацію темпо-ритмічної складової мовлення й подолання емоційно-комунікативних бар'єрів у дітей.

Результати формувального експерименту (підрозділ 3.3) наочно й переконливо засвідчили позитивну динаміку в дітей експериментальної групи порівняно з контрольною, що підтверджено статистичною обробкою даних. Дисертанткою наведено вагомі показники покращення у просодичній, фонетико-фонематичній та лексико-граматичній сферах, а підсумковий розподіл за рівнями продемонстрував повне нівелювання низького рівня та досягнення 37,5% дітьми високого рівня сформованості мовлення. Проведений авторкою якісний аналіз засвідчив суттєве покращення темпо-ритмічної організації мовлення, мінімізацію судомних запинок, стабілізацію мовленнєвого дихання, підвищення інтонаційної виразності та формування впевненої комунікативної поведінки вихованців. Вагомим прикладним здобутком роботи, що представлений у підрозділі 3.4, є розроблені автором методичні рекомендації щодо впровадження моделі, які базуються на засадах комплексності й інтегративності. Отримані результати беззаперечно підтверджують високу ефективність інтегративної функціонально-системної моделі, її суттєву перевагу над традиційними підходами та безпосередню доцільність широкого впровадження у практику роботи закладів дошкільної освіти з дітьми із темпо-ритмічними труднощами.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Слід зазначити, що під час роботи з дисертацією порушень вимог не виявлено, текст роботи оригінальний. Аналіз публікацій дисертантки засвідчив їх відповідність вимогам щодо оприлюднення результатів дослідження.

Результати дослідження впроваджено в діяльність закладів дошкільної освіти м. Києва: ПЗДО «Академікс», ПЗДО «Республіка кідс», ПЗДО «Фанні файна» та м. Одеси: Одеський приватний ліцей «На перехресті», Одеський заклад дошкільної освіти «Ясла-садок» № 106 комбінованого типу.

Наукова робота характеризується вагомістю та репрезентативністю джерельної бази, до якої входять матеріали, що стосуються обговорення концептуальних засад використання логопедичних технологій подолання темпо-ритмічних труднощів (заїкання) у дітей дошкільного та шкільного віку, визначення змісту, структури та методичного забезпечення корекційно-розвиткової роботи, а також узагальнення теоретичних і практичних підходів до застосування сучасних логопедичних технологій.

Зауваження до змісту та оформлення дисертації. Результати наукового дослідження Долженко С.Г. дають підставу вважати, що визначені завдання реалізовано, мета досягнута, а сукупність отриманих наукових положень має важливе значення для теорії і практики спеціальної педагогіки, але разом з цим, вважаємо за необхідне висловити певні зауваження і побажання, що виникли у процесі рецензування дисертації:

1. У дисертації розглянуто заїкання як системний феномен, що охоплює нейрофізіологічний, когнітивний та емоційно-вольовий компоненти. У цьому контексті виникає питання: які саме з виявлених системних механізмів темпо-ритмічної дезорганізації мовлення є найбільш стійкими до корекційного впливу у дітей старшого дошкільного віку в умовах воєнного стану (зважаючи на чинник пролонгованого стресу)? Відповідь на це питання, на нашу думку, є важливою для диференційованої персоналізованої підтримки кожної дитини.
2. У роботі обґрунтовано важливість міждисциплінарної взаємодії фахівців (логопеда, психолога, вихователя, музичного керівника, вчителя фізичної

культури) для створення мовленнєво комфортного середовища. Водночас у тексті бажано було б чіткіше окреслити алгоритм цієї взаємодії: чи виступає вчитель-логопед безпосереднім координатором («кейс-менеджером») цього процесу в умовах інклюзії? Питання координації є принциповим для узгодження індивідуального внеску кожного фахівця.

3. Серед ключових слів та у тексті роботи фігурує термін «діти з темпоритмічними труднощами». Було б доцільно почути міркування здобувачки щодо співвідношення цієї дефініції із чинною нормативно-правовою термінологією системи інклюзивної освіти України (зокрема, з категоріями труднощів за постановами Кабміну).
4. Запропоновані у підрозділі 3.4 методичні рекомендації мають високу практичну цінність. Проте роботу збагатило б ширше висвітлення питання взаємодії з батьками вихованців. Доцільно було б чіткіше окреслити вектори превентивно-корекційного впливу в умовах родини для закріплення досягнутого темпо-ритмічного ефекту та профілактики рецидивів заїкання вдома.

Висловлені зауваження і побажання мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи Долженко Світлани Георгіївни на тему «Формування усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з темпо-ритмічними труднощами». Представлена дисертаційна робота є самостійним завершеним дослідженням, сформульовані у ній положення, результати та висновки відрізняються науковою і практичною цінністю.

Висновок. З огляду на вищезазначене вважаємо, що дисертаційне дослідження Долженко С.Г. *«Формування усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з темпо-ритмічними труднощами»* за актуальністю, змістом, обсягом, наукової новизною, достовірністю, практичним значенням та повнотою викладу даних відповідає освітньо-науковій програмі «Спеціальна педагогіка» зі спеціальності 016 Спеціальна освіта. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом МОН України від 12.01.2017 р. №40 «Про затвердження Вимог до оформлення

дисертації» (із змінами), та Постанові КМ України від 12.01.2022 р. №44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (із змінами, внесеними згідно Постанов КМ України №341 від 21.03.2022 р., №502 від 19.05.2023 р., №507 від 03.05.2024 р.), а її авторка – Долженко Світлана Георгіївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії PhD в галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 016 Спеціальна освіта.

**Рецензент: кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу логопедії**

**Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України**

Еляна ДАНИЛАВІЧУТЕ

